КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Герасименко Олександр Анатолійович

УДК 008 (477.8/.82) «15/17»

МІСЬКА КУЛЬТУРА ВОЛИНІ XVI – XVIII СТОЛІТЬ

спеціальність 26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Безклубенко Сергій Данилович,
Київський національний університет культури і мистецтв, зав. кафедри соціально - гуманітарних дисциплін;

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Михайлова Рада Дмитрівна,
провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України;

кандидат історичних наук
Маложон Олена Іванівна,
доцент кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету культури і мистецтв.

Захист відбудеться «28» жовтня 2011 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Урбанізаційний процес як складова і певний критерій оцінки цивілізації є одним із важливих і традиційних напрямків досліджень у світовій та вітчизняній історичній науці. Міста були результатом розвитку продуктивних сил суспільства, а їхня економіка – важливим елементом останніх. Поява міст суттєво впливала на утворення і формування як локальних так і транснаціональних ринків, а самі вони ставали акумуляторами того прогресивного, що народжувалось у надрах феодальної епохи.

Феномен українського міста був і залишається предметом жвавих інтересів, бурхливих дискусій, різних оцінок вітчизняних та зарубіжних учених, в тому числі з Польщі, Росії та інших країн СНД, науковців західноєвропейських країн та українців з діаспори. Дослідники неодноразово звертали увагу на процеси розвитку міст Волині у XVI – XVIII ст., які пов'язані із важливими трансформаціями, викликаними включенням Волині до складу Речі Посполитої.

У різних джерелах висвітлюються питання культури середньовічних волинських міст, зокрема фінансових відносин, демографії, торговельних зв'язків, промислів і ремесел, мистецтва та ін. При всій нерівноцінності за змістом, вони, тим не менш, надають, можливість проаналізувати хід історико-культурних процесів і на території Волинського воєводства.

У розрізі окремих територій України урбанізаційному процесу були притаманні певні регіональні особливості, які поки що вивчені недостатньо. Одним із таких регіонів є історична Волинь (у межах колишнього Волинського воєводства).

Актуальність роботи вбачається в необхідності систематизації, узагальненні, науковому осмисленні історичних даних про культуру середньовічних волинських міст, що дозволить уточнити їх значення у становленні української загальнонаціональної культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене відповідно до цільової комплексної програми досліджень з культурології Київського національного університету культури і мистецтв, зокрема за планами науково-дослідної роботи кафедри культурології «Актуальні проблеми трансформаційних процесів в культурі та мистецтвах України» (державний реєстраційний №0107U009539).

Мета дослідження – відтворення історичного процесу розвитку міст Волині XVI – XVII ст., виявлення їх ролі в культурних та політичних процесах зазначеного періоду, становлення національної культури України.

Об'єкт дослідження – міська культура Волині.

Предмет дослідження – демографічні, соціально-економічні, етнонаціональні фактори, які відображають розвиток волинських міст в період XVI – XVIII ст.

Поставлена мета зумовила потребу вирішення таких **основних завдань:**

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- узагальнити теоретичні та уточнити методологічні підходи до вирішення проблеми;
- з'ясувати економічні, політичні та соціально-культурні умови розвитку волинських міст в XVI – XVIII ст.;
- проаналізувати види та особливості міських поселень на Волині у контексті середньовічної Європи; відстежити динаміку чисельності їх населення, з'ясувати характер та рівень розвитку виробництва і торгівлі, освіти, особливості релігійного життя, стан ремесел та мистецтв волинських міст у зазначений період.

Хронологія дослідження охоплює період XVI – XVIII ст. – період, коли Волинь внаслідок укладення Люблінської унії (1569 р.) відійшла до Польщі. На цих землях було утворене Волинське воєводство у складі з Луцького, Володимирського та Крем'янецького повітів з адміністративним центром у Луцьку, що проіснувало до третього поділу Речі Посполитої, коли Волинь, за винятком Кременецького повіту, була приєднана до Російської імперії.

Цим визначаються і **географічні межі** дослідження міської культура Волині – територією Волинського воєводства періоду XVI – XVIII ст.

Методи дослідження визначаються метою роботи та її основними завданнями. Робота побудована на комплексному дослідженні історичних джерел. На етапі архівного пошуку застосовувалися методи наукової евристики, класифікації і критики джерел. Використовуючи порівняльно-історичний, системно-структурний та історико-типологічний методи, здійснена спроба простежити історичний розвиток конкретних волинських міст, дослідити загальні закономірності та індивідуальні особливості цього процесу, здійснити типологію міських поселень. Використання загально-наукового методів аналізу та синтезу, системно-структурного підходу надало можливість розглянути волинські міста як цілісну систему, виявити різноманітні типи зв'язків у них і звести їх у цілісну картину.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що в українській історичній науці *вперше:*

- запроваджено класифікацію елементів міської культури, частини якої подаються єдиною системою у діалектичній взаємообумовленості;
- з'ясовано місце і значення міської культури Волині в історії та культурі України XVI–XVIII ст.;
- запроваджено до наукового обігу нові джерела, які висвітлюють розвиток міської культури на Волині;
- обґрунтовано витоки формування елементів і методів професійного навчання на Волині в XVI – XVIII ст.
- окреслено шляхи формування міської культури Волині на основі базових елементів: виробництво, торгівля, релігія, освіта, мистецтво;
- комплексно висвітлено міську культуру Волині XVI – XVIII ст. у контексті середньовічної культури Європи.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки і фактичний матеріал можуть бути використаний для подальшого вивчення історії культури України XVI – XVIII ст., осмислення особливостей і специфіки формування культурних відносин з країнами Східної та Західної Європи у період пізнього середньовіччя.

Апробація результатів дисертації. Висвітлення й оприлюднення результатів дисертаційної роботи здійснювались шляхом участі автора в науково-практичних конференціях: І Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне майбутнє» м. Луцьк (18-19 квіт. 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України», м. Київ (7-8 грудня 2007 р.), ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів», м. Рівне (15-16 листопада 2007 р.), І Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих», що відбулась м. Рівне (15-16 травня 2008 р.), та шляхом участі в науково-практичних конференціях Рівненського державного гуманітарного університету та Київського національного університету культури і мистецтв.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковані у 9 одноосібних наукових працях, 4 з яких - у фахових виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Робота побудована за хронологічно-проблемним принципом. Її структура визначається

об'єктом дослідження, метою та основними завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (336 найменувань), додатків (38 стор.). Загальний обсяг роботи 244 сторінки (без додатків), основний текст – 173 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, охарактеризовано стан джерельної бази і ступінь розробки теми, розкрито її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено його географічні та хронологічні рамки, з'ясовано методи дослідження, означено його мету й завдання, окреслено наукову новизну, висвітлено питання практичного значення одержаних результатів, наведено дані про характер апробації результатів дослідження й структури дисертації.

У **першому розділі – «Міська культура Волині як предмет наукового осмислення»** - аналізується стан наукової розробки теми вченими та архівні джерела, розкрито теоретико-методологічні засади дослідження.

У підрозділі **1.1. «Історіографія»** подаються результати аналізу літератури та огляду джерел. З'ясовано, що в різні періоди вивчення міст Волині періоду XVI – XVIII ст. (I - друга половина XIX – початок XX ст., II- 20-30-і рр. XX ст., III - 40-80-і рр. XX ст., IV -90-і рр. XX ст. та початок XXI ст.) наукова увага дослідників була зосереджена на розробці окремих питань історії та культури міст Волині (в кінці XIX – на початку XX ст. більшість опублікованих матеріалів мають публіцистично-краєзнавчий характер).

У 20-30-х рр. XX ст. до історіографічного доробку даної проблематики долучилися також праці польських та зарубіжних істориків, краєзнавців та українознавців. В радянській історіографії особлива увага була зосереджена на висвітленні питань соціального, економічного та правового характеру.

У 40-80-х рр. XX ст. залишалися поза увагою істориків питання становлення міського самоврядування, формування волинських міст як центрів культурного життя, їх ролі у державотворчих процесах.

Нові підходи до вивчення міст, сформульовані у 70-80-х рр. XX ст. зарубіжними істориками, дозволяють сучасним науковцям розглядати міста в окремих регіонах України, в тому числі і на Волині, як комплексні об'єкти, у єдності їх різноманітних функцій.

Принципово новий етап вивчення українського суспільного, державного, правового і культурного життя розпочався зі набуттям Україною державної незалежності. При всій різноманітності тем досліджень основний напрямок пошуків можна визначити як вивчення духовного і матеріального життя доби XVI – XVIII ст. Протягом останніх років з'явилися праці, в яких аналізується процес формування станів, проблеми розстановки станових сил, основні тенденції і напрямки еволюції державного життя, характер і ступінь іноземних впливів на суспільний, державний і культурний розвиток українських земель у складі Речі Посполитої.

В цілому нагромаджені матеріали з питань середньовічної міської культури Волині мають велике значення для осмислення історії, зокрема історії української культури, і тому активно та плідно вивчаються дослідниками багатьох країн світу. Разом з тим , різноманітність та багатство цих досліджень зумовлюють певну «подрібненість» досліджень: як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, на жаль, обмаль робіт узагальнюючого характеру, які містять не просто опис та аналіз окремих аспектів міської культури Волині XVI – XVIII ст., але й розкривають її значення і роль у історичному процесі розвитку Європи та становленні української національної ідентичності. А праць з вузькоспеціальних питань чи тем «через край» багато. Причому для останньої категорії характерно виокремлення окремих періодів, регіонів, міст (локацій), матеріальних артефактів (замки, церкви, монастирі та ін.). Якщо і розглядаються питання міської культури, то поверхово. Зокрема виявлено, що міська культура Волинського воєводства XVI – XVIII ст. не були предметом дослідження ні в економічних, ні в історичних аспектах.

У підрозділі **1.2. «Джерельна база»** викладаються результати аналізу джерельної бази даного дослідження. Встановлено, що характерною особливістю цих джерел є фрагментарність свідчень та вузька спрямованість змісту останніх. Попри ці недоліки вона все ж виявилася достатньою для здійснення дослідження на належному науковому рівні. При написанні тексту опрацьовано та використано дані документів 11 фондів з архівів та відділів рукописів наукових бібліотек України. Найбільшу цінність для вивчення теми мали документи фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України у Львові, Волинського краєзнавчого музею, Рівненського краєзнавчого музею. Значна частина матеріалів була використана з опублікованих збірок документів та синкретичних наукових видань.

Особливе джерело становлять артефакти: пам'ятки архітектури XVI – XVIII ст., ювелірні вироби, зброя та військове спорядження, вироби з металу, керамічні плитки, твори іконопису, світський живопис, книжкова графіка; мистецькі витвори синтетично-ансамблевого характеру – храмові, палацові та фортечні споруди, книги, речові скарби. Ці матеріали, тобто конкретні твори мистецтва, мають пріоритетне, базове значення як для наукових побудувань, та інтерпретацій, так і для узагальнень.

Форми аналізу та методи обробки архівної й опублікованої документальної інформації дали можливість простежити динаміку розвитку культури міських осередків у досліджуваний період, вивчити питання, що раніше не розглядалися у науковій літературі, зробити належні висновки та рекомендації.

У підрозділі **1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження»** уточнюються ключові терміни та поняття, якими послуговується автор дисертації, та теоретико-методологічна концепція аналізу дотичних історичних явищ та фактів. Зокрема, поняття «місто» розглядається як просторове середовище, яке виникає в результаті складних, взаємо-пов□язаних процесів – економічних, соціальних, духовних, військово-політичних – і виступає у вигляді складного комплексу явищ, у якому знайшли собі місце різні сили розвитку. При логічному уточненні поняття «культура», що вживається у даному дослідженні, з'ясовано, що тлумачення його як єдиного «штибу» для характеристики культури всіх міських поселень Волині цього періоду не підходить. Міста, як з'ясувалося, відрізнялися не тільки географічним і геополітичним розташуванням, кількістю населення, але й «спеціалізацією». Так що для кожного конкретного міста характерним був особливий тип культури (як за складовими матеріальної діяльності, так і за спрямування та духовним наповненням». Отож термін «культура міста» в даному дослідженні вживається як є узагальнювальна категорія, що означає створене людьми штучне середовище свого спільного існування й самореалізації. Це сукупність фізичних, символічних об'єктів, технологій, нормативних і ціннісних настанов, що включає у себе не тільки матеріальні природні або штучні (тобто створені людьми об'єкти – «артефакти»), але й духовні цінності даної міської громади, соціальна психологія міського співтовариства, спосіб життя й менталітет городян, соціальна комунікація й соціальне проектування тощо.

У **другому розділі – «Культурно-історичні умови розвитку міст Волині у XVI – XVIII ст.»** - досліджуються геополітичні,

природно-ландшафтні, правові та соціокультурні чинники формування мережі волинських міст, прослідковується хронологія заснування поселень, аналізується трансформація міст у світлі урбанізаційних процесів періоду пізнього середньовіччя.

У підрозділі **2.1. «Географічні межі Волині XVI –XVIII ст.»** зазначається, що формування території Волинської землі пройшло ряд етапів, базовими з яких були володимирський та галицько-волинський. Продовжилось воно в період польсько-литовської боротьби за Волинь та в подальший литовський період. На кінець XV ст. ця територія була виразно сформована, а в адміністративно-судовому відношенні поділена на три округи-повіти: Луцький, Володимирський та Кременецький.

Майже вся територія Волині входить у басейн правих приток Прип'яті, з яких головними є Турія, Стохід, Стир, Горинь. Слід відзначити, що Західний кордон частково проходив по р. Західний Буг, а східний по р. Случ.

Географічний фактор був на Волині цілком сприятливим для суспільного розвитку. Тому не дивно, що значна частина волинських міст з'явилася ще у ранньому середньовіччі.

У підрозділі **2.2. «Урбанізаційні процеси»** визначено, що Волинь у період XVI – середини XVII ст. була найбільш залюдненим краєм України. За обрахунками Олександра Барановича, на Волині проживало 665 тис. людей, серед яких було 13 родин (фамілій) магнатів, яким належало більше половини землі. В числі цих магнатів були князі Вишневецькі, Заславські, Збаразькі, Корецькі, Острозькі, Сангушки, Чарторийські та ін.

Прискорення урбанізаційного процесу обумовлювало передусім утвердження великої земельної власності князів. Центри волостей – податково-адміністративні одиниці у їхніх володіннях, що служили водночас і торговими осередками, отримували локаційний привілей, тобто санкціоноване великим князем право на осадження міста й запровадження регулярних торгових днів.

Саме з другої половини XVI ст. поряд із великокняжими «упривілейованими» містами, на Волині з'являється чимало приватних магдебурзьких міст.

У дисертації підкреслюється, що надання українським містам магдебурзького права не започаткувало процес створення органів міського самоврядування в Україні, а лише певною міро модифікувало вже існуючі форми управління. А отримання містами нових привілеїв та підтверджень попередніх було, по суті, лише юридичним оформленням складних соціально-економічних відносин та

самоврядних процесів.

У підрозділі **2.3. «Історичні та соціокультурні процеси»** зазначається, що Волинь у XVI ст. жила своїм духовним життям і старими традиціями, але тільки деякий час. Люблінська унія, усуваючи з українських земель литовську владу, знищила також рештки української державної автономії, що існувала на Волині.

Багаті українські роди дедалі більше входили в мішані шлюбні зв'язки з польською шляхтою, зрікалися православ'я. Лише міщани, духовенство та селяни твердо трималися своїх звичаїв і духовності.

Наступ на українську культуру породжував заворушення і повстання, які в свою чергу привели до знищення значної кількості міст та сіл, опустошення краю, занепаду промислів і торгівлі, переселення українців на інші території.

Загалом, Волинь у досліджуваний період була осердям України-Русі у військовому, політичному, адміністративному, господарському і правовому відношеннях. Волинь була землею міст, найчисельніша населенням, маєтками, селами, містечками, містами й замками.

Третій розділ – «Матеріальна та духовна культура волинських міст XVI – XVIII ст.» – присвячений аналізу виробничо-промислових, торгових, релігійно-освітніх та мистецьких чинників самоідентифікації міського населення Волині періоду XVI – XVIII ст.

У підрозділі **3.1. «Виробництво та промисловість»** доведено, що виробнича промисловість Волинських міст за період XVI – XVIII ст. мала дві різні за значенням та якістю стадії розвитку. Перша, період XVI – початку XVII ст., відзначається найбільш бурхливим розвитком ремесел та промислів, незважаючи на постійні спустошливі набіги татар, міжусобні війни та козацькі повстання. У цей період сприятливими умовами у зростанні промислово-виробничої могутності міст були: володіння багатьма запасами сировинних та трудових ресурсів; розташування міст на значних торгових шляхах, що мали вихід на зарубіжні ринки збуту товарів; мережа міських захисних споруд; розквіт та широка мережа ремісничих організацій – цехів; мережа ярмарків та торгів, що постійно збільшувалась.

Друга (кінець XVII – початок XVIII ст.) відзначається занепадом промисловості на початку періоду, на що вплинула Національно-визвольна війна 1648-1654 рр. Було зруйновано багато міст і містечок, знищено та втрачено велику кількість населення. Наслідком стало зменшення впливу та ролі цехових організацій на ринках збуту, збільшення ролі позацехового ремісництва, що поступово стає феодально залежним. Зміни купівельних пріоритетів та товарних вподобань заможного населення призвели до денаціоналізації

ринкових товарів та зменшення їх виробництва. У цей час збільшилася кількість приватновласницьких міст, розвиток яких базувався в основному на торгівлі сільськогосподарською продукцією та сировиною.

Наприкінці XVIII ст. в розвитку волинських міст відбуваються якісні зміни, відновлюються ремісничі організації, ярмарки та торги, а у Дубно навіть проводяться контракти. Простежуються початки мануфактурного виробництва наприклад, у містах Корці, Полонному, Острозі та ін.

У підрозділі **3.2. «Ярмарки і торги»** показано, що у період XVI – першої половини XVII ст. Волинь була регіональним лідером серед інших українських земель по транзиту та продажу великої кількості товарів. Проявлялася чітка спрямованість експортних потоків у західні країни. У процесі розширення міст збільшується кількість торгових, ярмаркових та контрактових площ, шинків, крамниць, складських приміщень та ін. Розвиток торгівлі вплинув на збільшення ремісничих цехів та промислів краю, що привело до його економічної потуги.

Розвитку міської торгівлі на волинських землях перешкоджали митні бар'єри, відсутність єдиної монетної системи, феодальна анархія й свавілля, що панували у тогочасному суспільстві.

Загалом відбувався процес поглиблення диференціації торгівлі за окремими галузями і їх спеціалізації у середовищі торговців і купців. Поряд із ярмарковою торгівлею все більшого поширення набували торги, крамнична щоденна, коробейна й інші форми торгівлі, що свідчило про підвищений вплив товарно-грошових відносин на економіку середньовічного міста. Поступово викристалізовувались місцеві ринки, які об'єднувались містами.

У підрозділі **3.3. «Релігія та освіта»** період з XVI до сер. XVII ст. відзначається як кульмінаційний у розвитку освітніх закладів на Волині за часів панування Речі Посполитої. З приходом католиків на землі Волині прийшли новітні та передові, на той час, системи та форми організації освіти. Ця ситуація стала причиною бурхливого розвитку власних національних освітніх закладів, таких як Острозька Академія та братські школи. Наслідками даних процесів, також стає поширення писемності, друкарства та загалом освіченості різних верств населення Волині.

З сер. XVII по XVIII ст. на Волині настає період освітньої, духовної та матеріальної руїни. З приходом польської знаті до управління містами і землями Волині та зі зменшенням у містах українців і їхнього впливу на органи управління погіршився стан національних шкіл. На кінець XVIII ст. вони існували у формі

церковно-приходських. Щодо інших шкіл, то із розформуванням ордена єзуїтів їх місце зайняли ордени й школи католицького та протестантського спрямування. Цей період відзначається занепадом національних освітніх закладів та зниженням якості освіти в цілому.

У підрозділі **3.4. «Архітектура та мистецтво»** Друга половина XVI – перша половина XVII ст. увійшли до історії архітектури та містобудування на українських землях як період подальшого розвитку усталених традицій й одночасно утвердження нових напрямів розвитку. Традиційна течія найяскравіше виступає в українському будівництві, здебільшого дерев'яному. До найяскравіших нових явищ належить діяльність в останній третині XVI ст. значної групи будівничих італійського походження, проникнення в Україну бастіонної системи укріплень й поширення з кінця XVI ст. костьольної архітектури.

Синтезування ідейно-художніх концепцій середньовічної греко-візантійської та ренесансної західноєвропейської культури знайшло свій конкретний прояв у пам'ятках архітектури та мистецтва др. пол. XVI – п. пол. XVII століття, а на основі злиття візантійської іконографічної схеми з досягненнями ренесансного мистецтва відбувається формування нового стилю іконопису.

Колекції ікон ряду музеїв Луцького, Рівненського, Острозького, Київського та ін. засвідчують, що Волинь, як і більша частина українських земель, у цей час переживала культурне піднесення, а іконопис був однією із провідних галузей мистецької творчості.

У портретному малярстві ренесансна концепція особистості, яка акцентувала значення власної волі у формуванні свого «я», синтезувалася з візантійською традицією, згідно з якою характер людини, повністю залежить від містичної Вищої сили, визначається присутністю Бога в її душі.

Але у XVIII ст. розпочався процес відходу професійного малярства від глибинних основ власної культури і поступово домінуючого значення набирала провінційна традиція.

У декоруванні проходило синтезування естетичних засад двох культур, що виявилось у взаємодії середньовічної та ренесансної символіки в процесі створення орнаментальних та об'ємних композицій. Відбулось поєднання середньовічної символічної та ренесансної іконографічної знакових систем.

На відміну від західноєвропейського Ренесансу в основі українського Відродження лежав ідейний та художній синтез західноєвропейських ренесансних та власних традицій, виплеканих на ґрунті греко-візантійської й давньослов'янської естетики.

У **висновках** підбито підсумки виконаного дослідження наукової проблеми й узагальнено отримані результати.

1. Міста Волині сприяли економічному єднанню, політичній централізації і складанню української народності (на територіальному та універсальному рівні). Вони активно здійснювали спілкування між різними територіями. Через міську торгівлю і торговців, ремісничі вироби і бродячих майстрів, участі купців і городян у колонізації нових і слаборозвинених районів, шлюбні й комерційні зв'язки, місто забезпечувало постійний обмін людьми, речами, поняттями, знаннями і навиками, ідеями, правовими принципами та інноваціями. Тим самим волинські міста сприяли створенню як у Волині, так і у Речі Посполитій єдиного культурного простору.

2. Період XVI ст. відзначається широкими урбанізаційними процесами та бурхливим розвитком міст і містечок Волині. Цьому сприяли такі фактори: зручне геополітичне розташування на європейській карті, володіння великою кількістю матеріальних ресурсів та, продуктивних сил, широка мережа торговельних шляхів, ринкових центрів та фортифікаційних споруд, впровадження магдебурзького права. Одними з головних чинників позитивного розвитку Волинської землі у XVI початку XVII ст., була підтримка та захист місцевою елітою національних інтересів власного народу.

4. Результати наукових досліджень історії українського феодального міста XVI-XVIII ст. показують, що саме ремісники створювали на Україні в період феодалізму міста, міську культуру, міське право і міський побут.

Цехи на Україні існували в період феодалізму не тільки в невеликому числі привілейованих міст і містечок з самоврядуванням на основі магдебурзького права, але й у величезній більшості міст і містечок, що ніколи не отримували таких привілеїв.

5. Період кінця XVII – XVIII ст. відзначається зменшенням впливу та ролі цехових організацій на ринках збуту, збільшенням ролі позацехового ремісництва, що поступово стає феодально залежним. Зміна купівельних пріоритетів та товарних уподобань заможного населення, що призвело до денаціоналізації ринкових товарів та зменшенню їх виробництва. В цей час збільшилася кількість приватновласницьких міст, котрі передавались в оренду. Це негативно відображалось на їх розвитку, оскільки орендарі створювали важкі умови для існування. Розвиток приватновласницьких міст базувався в основному на торгівлі сільськогосподарською продукцією та сировиною, а їх економічна діяльність існувала межах, в яких дозволяли інтереси панського господарства.

6. Наприкінці XVIII ст. в розвитку волинських міст відбулися якісні зміни, відновлюються ремісничі організації, ярмарки та торги, у Дубно проводяться контракти. Простежується розвиток у містах мануфактурного виробництва, наприклад, Корець, Полоне, Острог та ін.

7. У досліджуваний період відбувався процес поглиблення диференціації торгівлі за окремими галузями і спеціалізації в середовищі торговців і купців. Поряд з ярмарковою торгівлею більш широкого поширення одержували торги, крамнична щоденна, коробейна й інші форми торгівлі, що свідчило про підвищений вплив товарно-грошових відносин на економіку середньовічного міста. Поступово викристалізовувались місцеві ринки, які об'єднувались містами.

Розвиток внутрішньої торгівлі значно гальмувався відсутністю єдиної грошової системи, численними внутрішніми митницями і митними зборами, відсутністю хорошої транспортної мережі, постійним розбоєм на дорогах.

8. У більшості міст та містечок знаходилось декілька освітніх закладів, з власним релігійним та політичним напрямом, рівнем та методикою навчання, типом оплати та засобами фінансування. Їх поява зумовлювалась різними національно-політичними, релігійними-духовними потребами суспільства, вони мали свої риси і тенденції розвитку. У XVI ст., коли Волинь відійшла під юрисдикцію Польщі, у містах почали з'являтися різні навчальні заклади католицького та протестантського спрямування. Як спротив їм протистояли ще неспольщені на той час волинські дворяни, котрі створювали освітні заклади православного напрямку за західноєвропейським зразком та надавали їм підтримку. Але у XVI ст. ситуація змінилась і народу самому необхідно було захищати власну мову, віру та історичну пам'ять, і на тлі даних процесів з'явились братські школи, які підтримували цехові об'єднання, купецтво та інші міщани. Із зменшенням у містах українців, які до Національно-визвольної війни 1648-1654 рр. займали велику частку усього міського населення краю, та зниженням їхнього впливу на міські органи управління, які не завжди у містах мали вагоме значення, погіршився стан національних шкіл. І на кінець XVIII ст. вони існували у формі церковно-приходських. Загалом період XVIII ст. можна охарактеризувати як період занепаду, а скоріше зниження якості освітніх закладів і освіти в цілому по Волині.

9. Переосмислення прийомів народного зодчества в монументальній мурованій архітектурі та використання технологій і

технік західноєвропейського будівництва на Волині сформувалися самобутні особливості української архітектури.

Глибокі зміни у живописі, перехід його на шлях більш конкретного відтворення життя, поява жанру портрета і збереження разом з тим деяких рис монументальності та декоративної умовності, зумовили яскраву його своєрідність і в подальші роки. Декоративні вироби з різних матеріалів збагатились новими засобами виразності, що стали у наступні роки важливою ознакою українського народного мистецтва.

Список праць, опублікованих за тематикою дисертації:

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Герасименко О. А. Освітні заклади в структурі міської культури Волинського краю XVI – XVIII ст. / О. А. Герасименко // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. праць. – К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2006. – №7. – С. 52-57.

2. Герасименко О. А. Ремісничі цехи в структурі міської культури на Україні XVI – XVIII ст. / О. А. Герасименко // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. праць. – К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2005. – №6. – С. 24-29.

3. Герасименко О. А. Ярмарки та торги як один з основних складників міської культури Волинського краю XVI – XVIII ст. / О. А. Герасименко // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. праць. – К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2004. – №5. – С. 9-12.

4. Герасименко О. А. Фортифікаційна культура середньовічних міст Волині XV-XVIII ст. / О. А. Герасименко // Культура і мистецтво у сучасному світі : зб. наук. праць. – К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2011. – № 12. – С. 26-33.

Інші публікації:

5. Герасименко О. А. Вплив традицій міської культури Волині на становлення української національної ідентичності: погляд молоді / О. А. Герасименко // Актуальні питання культурології. – Вип. 6. У 2-х т. – Рівне: РДГУ, 2008. – Т.1.– С. 156-161.

6. Герасименко О. А. Міста Волині XVI-XVIII ст. у світлі урбанізаційних процесів середньовічної Європи / О. А. Герасименко // Матеріали І Міжнародної наукової-практичної конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне майбутнє» (18-19 квіт. 2007 р.). – У 2-х т. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т.1. – С. 33-35.

7. Герасименко О. А. Освітні заклади на Волині XVI – XVIII ст. / О. А. Герасименко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і

виховання в закладах освіти : зб. наукових праць / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2005. – №33. – С. 125-128.

8. Герасименко О. А. Характеристика та елементи середньовічної міської культури / О. А. Герасименко // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців 15-16 травня 2008 року, м. Рівне. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 175-177.

АНОТАЦІЯ

Герасименка Олександра Анатолійовича. Міська культура Волині XVI – XVIII століть.

Дисертацію присвячено дослідженню питань розвитку міст Волині періоду XVI – XVIII ст. Встановлено, що у XVI – початок XVII ст. Волинська земля відзначається позитивною динамікою урбанізації яка була зумовлена геополітичним розташуванням, правовими, економічними, історичними та соціокультурними процесами. Наступ на українську культуру породжувало постійні заворушення і повстання у період XVII - XVIII ст., які привели до знищення значної кількості міст на Волині, спустошення краю, занепаду промислів і торгівлі, мистецтва, що призвело до втрати лідерських позиції у конкуренції з іншими українськими землями в економічному, культурному та мистецькому житті.

Традиції та культура міст Волині, відіграли важливу роль у становленні української національної ідентичності, через просвітницькі та релігійні осередки, політичні, духовні та мистецькі центри, економічні одиниці в системі торгівлі та промисловості, середовища військового оплоту та опору.

Ключові слова: культура, міська культура, урбанізаційні процеси, Волинь, місто, міщани, ремісничі цехи, економіка, освіта, мистецтво.

АННОТАЦИЯ

Герасименка Александра Анатолиевича. Городская культура Волыни XVI - XVIII веков.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств. – Киев, 2011.

Диссертация является первой комплексной работой в отечественной историографии, посвященной городской культуре

Волыни XVI – XVIII вв. Исследование проведено на основе широкой источниковедческой базы: архивных материалов, опубликованных документов, монографий, периодики, электронных ресурсов. Некоторые архивные материалы впервые введены диссертантом в научный оборот.

В диссертации исследована городская культура Волыни в период XVI – XVIII вв. Рассматривается динамика численности городов и населения, раскрывается понятие «городская культура», подаются характеристики городских поселений, анализируется влияние магдебургского права на урабанизационные процессы Волыни. Определены географические и культурно-исторические условия развития городов Волыни. Значительное внимание уделено материально-духовным элементам городской культуры Волыни: производству и промышленности, ярмаркам и торгам, религии и образованию, архитектуре и искусству.

Автор выделяет 2 этапа в развитии волынских городов. В период XVI – первая половина XVII вв. Волынская земля отмечается положительной динамикой урбанизации, которая была обусловлена геополитическим расположением, правовыми, экономическими, историческими и культурными процессами, что привело к финансовой мощи края и дало толчок к развитию ремесла, искусства, образования, торговых путей, рынков сбыта. В это время Волынь становится одним из источников новой украинской культуры. В период сложных социокультурных процессов выработаны и заложены основы национальной школы и науки.

Следующий этап, обозначенный второй половиной XVII – XVIII вв., отмечается массированным наступлением на украинскую культуру. Что порождало постоянные противостояния, волнения и восстания. Они в свою очередь привели к уничтожению значительного количества городов на Волыни, опустошению края, упадку промыслов, торговли, искусства, переселению жителей на другие территории. Волынь теряет лидерские позиции в конкуренции с другими украинскими землями в политической, экономической и духовной жизни. Кроме того негативом в развитии городской культуры XVII – XVIII вв. были: система частнособственнических городов, потеря национально-направленной элиты, вытеснение украинского населения из города, упадок цехового производства, смещение центров торговли, отсутствие единой денежной системы и хорошей транспортной сети, насыщенность множественными внутренними таможнями и таможенными сборами, постоянные разбои на дорогах.

Несмотря на противоречивые периоды, традиции и культура городов Волыни сыграли важную роль в становлении украинской национальной идентичности, через просветительские и религиозные ячейки, политические, духовные и художественные центры, экономические единицы в системе торговли и промышленности, частицы военного оплота и сопротивления. Оказывали содействие экономическому единению, политической централизации (на территориальном и универсальном уровне). Они активно осуществляли общение между разными территориями через городскую торговлю и торговцев, ремесленные изделия и бродячих мастеров, участия в колонизации новых и слаборазвитых районов, брачные и коммерческие связи. Города обеспечивали постоянный обмен людьми, вещами, понятиями, знаниями и навыками, идеями, правовыми принципами и всяческими инновациями. Тем самым города оказывали содействие созданию на Волыни единого культурного пространства (в период XVI – XVIII вв.) которое отыграло значительную роль в становлении украинской национальной идентификации.

Ключевые слова: культура, городская культура, урабанизационные процессы, Волынь, город, мещане, ремесленные цеха, экономика, образование, искусство.

ANNOTATION

Olexandr Gerasimenko. Urban Culture of Volyn of XVI - XVIII centuries.

The dissertation is devoted to research on the development of cities in Volyn of period XVI - XVIII centuries. It was found that in XVI - early XVII centuryVolyn land noted positive dynamics of urbanization has been caused by thegeopolitical location, legal, economic, historical and socio-culturalprocesses. The attack on Ukrainian culture gave rise to constant unrests andrebellions during XVII - XVIII century, which in turn led to the destruction ofa large number of cities in Volyn, desolate land, the decline of craft and trade, art, that leading to loss of leadershipposition in competition with other Ukrainian lands in the economic, culturaland artistic life.

The traditions and culture of cities of Volynplayed an important role in the formation of Ukrainian national identitythrough educational and religious communities, political, spiritual andartistic centers, economic units in the system of trade and industry, environment and military stronghold of resistance.

Keywords: culture, urban culture, urbanization processes, Volyn, city, commoners, artisanshops, economics, education, art.

Підписано до друку 23.09.2011.
Формат 60 х 84/16. Папір офсетний №1.
Гарнітура Times New Roman.
Облік. –вид. арк.0,9. Тираж 100. Зам. 295.

СПД "Сидоренко О.Я."
01103, Україна, м. Київ, вул. Вішняківська 7-б, оф. 448